

Gájer László

Eötvös és kora egyházpolitikai vitái

Kapcsolata a *L'Avenir* folyóirattal,
Montalembert-rel és Lord Actonnal

A következőkben Eötvös József politikai gondolkodásának néhány fontos alapelvét szeretném elhelyezni a katolicizmus és az azzal összefüggő tágabb európai politikai gondolkodás kontextusában, különös tekintettel olyan katolikus szerzők, mint Charles de Montalembert és John Acton meglátásaira. Eötvös levelezett Montalembert-rel, Acton pedig írt Eötvösről és a magyar helyzetről. Ezen kapcsolatok története mindenképpen érdekes, és gazdagítja az Eötvösről és az ő kereszténységhez való viszonyáról kialakított képet. A katolicizmus és a politika kapcsolatának vizsgálatakor kitérek a magyar katolikus autonómia történetének egy korai fejezetére is, hiszen ebben a folyamatban a katolikus Eötvösnek kulcsszerepe volt.

Montalembert személye

A legitimista családból származó Charles de Montalembert (1810–1870) 1830-ban, húszévesen vált ismertté Franciaországban, majd az egész katolikus világban, annak a Felicité de Lamennais (1782–1854) páternek az oldalán, aki akkor már több kötettel beírta magát a katolicizmus és a politikai szabadság közös történetének krónikájába. Az Angliában nevelkedő Montalembert, aki angol értelemben vett liberálisnak vallotta magát, erre az időre elsősorban szellemi, irodalmi aktivitásával hívta fel magára a figyelmet. Montalembert és Lamennais az 1830. júliusi francia forradalom után Jean-Baptiste Henri Lacordaire katolikus pappal együtt alapították meg a *L'Avenir* című lapot, amelynek alcíme *Dieu et la liberté* (Isten és szabadság) volt. A folyóirat olyan eszméket tűzött zászlójára, mint az egyház teljes politikai szabadsága, az állam és az egyház szétválasztásának igénye, valamint a katolikus egyház és a liberalizmus kibékítése. A *L'Avenir* rövidesen a liberális katolicizmus szócsöveként vált ismertté. Ennek mérhető konkrét történelmi hatása is volt, hiszen vitán felül áll például az a tény, hogy az 1831-es új belga alkotmány leginkább Lamennais elvein

nyugodott. (Belgiumban Lamennais eszméinek népszerűségét mutatja, hogy Leuvenben újranyomtatták a *L'Avenir*t, és több példányt adtak el belőle, mint Franciaországban.¹) Lamennais, Lacordaire és Montalembert 1831 decemberében a pápától kértek kihallgatást, hogy bemutassák neki főbb meglátásaikat. XVI. Gergely végül 1832. március 13-án fogadta őket, ahonnet egy, a nézeteiket összefoglaló írást vizsgálatra hátrahagyva tértek haza. Közben a francia püspökök elküldték a pápának a maguk ellenvéleményét Lamennais-ék nézeteivel kapcsolatban, azok elítélését kérve.² Ezzel egy időben a francia, az osztrák és az orosz kormányzatok szintén nyomást gyakoroltak a pápára, ugyancsak a *L'Avenir* szellemiségében megfogalmazott eszmék veszélyeit hangsúlyozva. (Tudni kell, hogy a *L'Avenir*ben rendszeresen közöltek szövegeket az elnyomott népek védelmében. Az 1830 novemberében kitört oroszellenes lengyel felkelés kapcsán ezek az írárok éltették a lengyelek saját szuverenitásukért folytatott küzdelmét. Végül maga a pápa is elítélte a felkelést a *Cum primum* kezdetű körlevelében, 1832. június 9-én. A cárt Lengyelország törvényes uralkodójának nevezve kifejezte a Szentszék fennálló politikai rendbe vetett bizalmát. A lengyel eset is mutatta, hogy az egyházi vezetés az európai hatalmi egyensúly védelmében politizált, miközben a *L'Avenir* a politikai szabadság új üzenetét visszhangozta.) Ezen hatások következményeként a pápa végül elítélte Lamennais eszméit, és kiadta a *Mirari vos*³ enciklikát.

Ebben az időben (1835 és 1840) jelent meg Alexis de Tocqueville *A demokrácia Amerikában* című műve, amely nagy hatást gyakorolt Eötvös Józsefre. Eötvös később maga kereste fel levélben Tocqueville-t és Montalembert-t.⁴ Az utóbbival hosszabb levelezés bontakozott ki közöttük az 1850-es évek elejétől, jóllehet személyesen addig nem találkoztak. Az 1848-as francia forradalom után Montalembert a nemzetgyűlés tagja volt, rövid ideig III. Napóleont is támogatta,

¹ Vö. Owen Chadwick: *A History of the Popes 1830–1914*. Oxford, Clarendon, 1998. 16.

² Szövegét lásd Michael James Dempsey: *Separation of Church and State in the Works of Félicité de Lamennais and Orestes Brownson*. Lewiston–Queenston–Lampeter, The Edwin Mellen Press, 2008. 189–195.

³ A latin eredeti szöveget lásd Gregorius XVI: *Encyclica Mirari vos* (1832.08.15.). In *Acta Sanctae Sedis in compendium opportune redacta et illustrata*. Romae, Typis Stereotypis ex Officina S.C. Propaganda Fide, 1865–1908 (a továbbiakban: ASS), 4. kötet (1868) 336–345.

⁴ Vö. Erdődy Gábor: A nemzeti elnyomás és a modernizáció dualizmusáról, a neoabszolutizmus kettős természetéről, valamint Eötvös József liberális-katolikus politikai filozófiájáról. In Erdődy Gábor: *Tradicionális történelmi identitás – modern politikai eszmerendszer*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 57.

majd 1857-ig ellenzékben politizált. Eötvös és Montalembert levelezését tehát Eötvös kezdeményezte, első leveléhez (1853. január 15.) mellékelve *A 19. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* című művének első kötetét is. A negyvenes évei elején járó Montalembert remek szónok, jó politikus, ám írásait tekintve nem volt annyira népszerű, mint Tocqueville. Ismerték mint az állam mindenhatóságának bírálóját, mint a katolikus egyház kormányzati önállóságának és tanítói szabadságának védelmezőjét, illetve mint az elnyomott lengyelek, írek és svájciak jogainak védelmezőjét. Montalembert érvelt az állam és egyház szétválasztása mellett, illetve kereste a katolicizmus és a demokrácia szövetségének lehetőségét. Egyszerre jellemezte az őszinte és mély katolikus hit és a szabad alkotmányos intézményekhez való ragaszkodás.

Eötvös és Montalembert levelezése

Concha Győző kutatta fel azt a 19 levelet, amelyeket Eötvös József Montalembert-től kapott. A leveleket fia, Eötvös Loránd őrizte meg. Eötvös 12 levelét Montalembert veje, Vicomte de Meaux gyűjtötte össze. Concha a leveleket elcserélte, visszajuttatva a családhoz mind Eötvös, mind pedig Montalembert kézíratait. Levelezésük összetételéből világos volt, hogy Eötvös legalább hat levele hiányzik. Az azonban a fennmaradt levelekből is kiderül, hogy az újkori alkotmányos szabadság és a katolikus egyház viszonyának kérdésében a két levélpartner mélyen egyetértett. Montalembert-hez – Szent Erzsébet életrajzírójához – mint a katolikus egyház híres védelmezőjéhez a liberális Eötvöst sajátos csodálat fűzte. Montalembert eközben nagy érdeklődéssel tekintett Magyarországra, szerette volna a magyar alkotmányosság történetét megírni, amelyről 1867. június 12-i levelében részletesen is beszélt. Ebben betegsége megakadályozta.

Eötvös a keresztény vallás és a politikai szabadság alapelvei között szoros kapcsolatot feltételezett, államelmélete pedig enélkül nem is érthető meg. Ha ugyanis „a vallás szolgál alapul az állam szerkezetének; csak általa érthetik el azon összhangzás, melynél fogva az állam törvényeit mindenki elkerülhetetlen szükségesség s egy magasabb akarat parancsai gyanánt tűri el”⁵ – írta az *Uralkodó eszmék*ben. Eötvös úgy vélte, hogy ha az állam nem épül vallási alapon, akkor a tiszta gyakorlati ész követelményei szerint kell felállítani

⁵ Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. Budapest, Magyar Helikon, 1981. I. 68.

bizonyos elveket, amelyek az alkotmány alapjául szolgálnak, ez azonban mindig nehezebb. Nézetei miatt persze a katolikusok a katolicizmus megrontójának tartották, a protestánsok saját közösségük ellenségének, míg a szabadgondolkodók a hierarchia szolgájának. Ráadásul Eötvös – a katolikus autonómia előmozdítója – Deákhoz és Andrássyhoz képest jóval kevesebb gyakorlati érzékkel rendelkezett. Az aktualitások iránt kevésbé érzékeny elméletalkotó volt, akinek tekintete mindig messzebbre nézett, az aktuálpolitikánál tágabb, elméleti perspektívát vizsgált.

Montalembert a francia (gallikán) egyház önállóságát nem Rómától féltette, hanem a gyámkodó francia államtól, amelynek ilyen szerepét még a napóleoni konkordátum is rögzítette, ezért sokan ultramontánnak tartották, a katolikus jobbszárnyhoz sorolva őt.⁶ (A katolikus egyház a reformáció elől Európa-szerte az abszolút monarchiák védőszárnya alá menekült. Ez a *status quo* azonban a nagy francia forradalomban teljesen megsemmisült, amelyet az 1815-ös konkordátum ugyan helyreállított, de az 1830-as júliusi forradalom végleg elsöpörte a Bourbon-dinasztiát. Ez az év a *L'Avenir* alapításának éve. A helyzet dinamikáját mutatja, hogy miközben a júliusi forradalom népe megszenteltségtelenítette a templomokat, a *L'Avenir* szerzői a vallással kívánták megerősíteni az új alkotmányt. Lamennais 1830-ban írta meg a *Paroles d'un croyant* [Egy hívő szózata] című művét, egy demokratikus teokrácia alapjaként, amely végül kiközösítésének oka is lett egyben.) Furcsa helyzet ez, amelyből kitűnik, hogy levelezőpartnere jóval nehezebb aktuálpolitikai helyzetben volt, mint Eötvös, amikor a politikai szabadságot akarta a katolikusok előtt megvédeni. Montalembert gondolkodásának vezérelve a katolikus hit igazságának tekintélye volt, gondolkodásának autoritásra vonatkozó alapelveit pedig Lamennais rakta le. Montalembert ebben az autoritásban látta az alkotmány, a szociális igazságosság és a demokratikus törekvések megalapozását. Küzdött az egyéni politikai szabadságáért, és ezzel egyidejűleg, ennek érdekében a pápaság világi hatalmáért, amelyben az említett tekintély érvényesülésének lehetőségét látta.

Eötvös három évvel volt fiatalabb Montalembert-nél, az 1830-as évek végén írt első regénye, *A karthauzi* – amely az irodalmi sikert is meghozta – a júliusi forradalom alatt játszódó romantikus éregény, amely a *Magyarországi Szent Erzsébet* – Montalembert írása – kötettel egy időben keletkezett. Eötvös regényének hőse végül a hitben való megnyugváshoz érkezik. És talán ez a hitbe vetett

⁶ Vö. Concha Győző: *Eötvös és Montalembert barátsága. Adalékok a magyar katolikusok autonómiájának kezdeteihez*. Budapest, Szent István Társulat, 1918. 12.

bizalom cseng vissza az *Uralkodó eszmék* (1851) zárósoraiban is: „A keresztény polgárisodásnak eszerint nem hanyatlása, hanem teljesevé áll előttünk.”⁷ *A karthauzi* ilyen értelemben az *Uralkodó eszmék* előfutára, és Montalembert éppen ezekért a gondolatokért lelkesedett ekkoriban. Ez a gondolkör az egyén nemzettel és állammal szembeni elsőbbségének apológiája.⁸

Eötvös 1853. január 15-én írt először Montalembert-nek. Erre az időre politikailag magára maradt. 1848-as külföldre távozása után nem hozott megbékélést az 1851-es *Uralkodó eszmék* sem. „A politikai szabadság – írja Eötvös – abban áll, hogy ne létezzék oly hatalom az államban, mely nem a nép nevében s – legalább közvetve – nem általa gyakoroltatik. [...] Vagy, más szavakkal: minden alkotmány annál szabadelvűbb, minél több biztosítékot nyújt minden egyesnek, hogy a lehetőségig sokat kormányozzon és kormányoztassék.”⁹ Az egyén szabadságának hangsúlyozása és a nemzeti eszme háttérbe szorítása nem illett az akkori magyar közgondolkodáshoz. Sőt, az egész munkára igaz, hogy nem elsősorban Magyarországról szól, hanem a hazai viszonyoknál nagyobb összefüggésekben beszél egyetemes eszmékről. Montalembert politikai pályája és lelkesedése is 1848 után tört meg. *A katolikus értékekről a 19. században* (1852) című iratában hangsúlyozta, hogy az egyház az abszolút királysággal szövetkezve veszítette el hatalmát a lelkek felett, és nevelte ki a hitetlenség és a szabadgondolkodás szellemét, végül pedig a nagy francia forradalmat. Ugyanitt beszélt arról, hogy a katolicizmust csak a politikai szabadsággal – és nem az általános szavazati jog vagy a népszuverenitás bálványozásában megmutatkozó egyenlőséggel – való szövetség mentheti meg, amely a korlátlan politikai hatalom ellen korlátokat állít.¹⁰ Mindezt III. Napóleon uralmának árnyékában írta. Míg Eötvös az *Uralkodó eszmék*ben lemondott a nemzetiség meghatározásáról, mondván, hogy az inkább „érzelem”,¹¹ addig Montalembert-t vallási meggyőződése készítette a nemzeti eszmével való összeütközésre. „Szabad egyház a szabad államban” – hangoztatta. Ennek tükrében az állam a jog, az igazságosság és az egyéni szabadság védelmében létezik. A római kérdés – ne feledjük, hogy ezekben az években az olasz egységmozgalom törekvéseinek hatására hirtelen bizonytalan helyzetbe került az ezeréves Pápai Állam – pedig előtérbe helyezte az egyház

⁷ Eötvös (1981): i. m. II. 580.

⁸ Vö. Concha (1918): i. m. 39.

⁹ Eötvös (1981): i. m. I. 73.

¹⁰ Vö. Concha (1918): i. m. 111–112.

¹¹ Eötvös (1981): i. m. I. 107.

szabadságának kérdését, amelynek garanciáját Montalembert az egyház fejének szabadságában látta.

1861 júniusában – ellenfele, Cavour halálának ideje ez – Montalembert Magyarországra látogatott, még a hercegprímás, Scitovszky János is fogadta, és részt vett a hosszú szünet után újra összehívott parlament ülésén. Találkozott Eötvössel, a parlamenti napokon pedig szívesen hallgatta Eötvös és Deák beszédeit. Később, egy 1867. június 12-én kelt levelében ezt írta Eötvösnek:

„Honfitársaimnak nagyrésze mitsem tud Magyarországról, de nem is érdeklődik iránta s ép azért nem tetszik nekik, amiért én csodálom: a szabadságnak és hagyománynak nála található frigyéért, férfias és független jelleméért, melyet a katolikus népek három század óta elvesztettek. Vallási és politikai abszolutistáink nem szeretik a magyarokat, mert szabadságszeretők, forradalmárainkat pedig többé nem érdekli Magyarország, amióta látják, hogy multját és százados intézményeit nem hajlandó a francia demokrácia formájába beépíteni.”¹²

Az 1864-ben a *Quanta cura* pápai enciklika¹³ függelékeként megjelent *Syllabus* jegyzék¹⁴ 55. pontja megfogalmazta a lelkiismereti szabadság egyházi elutasítását, amelynek védelmében Montalembert nem sokkal korábban, az 1863-as malines-i katolikus kongresszuson beszélt.¹⁵ Erről a témáról egy 1865. szeptember 15-i levelében írt Eötvösnek is, megemlítve, hogy a liberális katolicizmust védő, az ő befolyásával és támogatásával megjelenő folyóiratnak, a *Correspondant*-nak előfizetői a *Syllabus* megjelenésének dacára szaporodnak. A folyóiratot Eötvös is járatta 1867-től, és Montalembert-rel folytatott levelezésében többször hivatkozik rá.

1865. június 21-i levelében Eötvös megköszönte Montalembert művét (*La victoire du Nord aux États-Unis*), amelyben az amerikai polgárháborúban észak győzelmét köszöntötte, mint a szabadság győzelmét a rabszolgaság felett és mint a keresztény hit diadalát a szabad Amerikában.¹⁶ Eötvös azt írta Montalembert-nek, hogy arra emlékezteti az olvasót, hogy „mily közel állanak

¹² Concha (1918): i. m. 163.

¹³ Pius IX: Encyclica *Quanta cura* (1864.12.08.). In *ASS* 3 (1867) 160–168.

¹⁴ Pius IX: *Syllabus* (1864.12.08.). In *ASS* 3 (1867) 168–176.

¹⁵ Vö. Barabási Kun József: Eötvös és Montalembert valláspolitikai eszméi. *Budapesti Szemle*, (1919), 505–507. 151.

¹⁶ Vö. Concha (1918): i. m. 6. Lord Acton véleménye az amerikai polgárháború kapcsán, miszerint a déliek képviselte konföderációban látta a szabadság lehetőségét, sajátos adalék lehetne ezen a ponton.

az emberi kedélyben az igazi vallásosság érzelme és a szabadság szeretete, mely közel áll az emberi méltóságnak s azoknak a szeretet parancsolta kötelességeknek a tudata, amelyeket a kereszténység követel és hogy épen ezért végre meg kell találni a formát, amely a kereszténység s a szabadság között jelenleg dúl, áldatlan harcnak véget vet”.¹⁷

Mindketten romantikus érzésvilágúak voltak, katolikus romantikusok, akik a feszes racionalizmust és a felekezetek közötti versengést egyaránt megvetették. Mindketten az államnak a katolikus egyház feletti gyámkodása helyett az egyház függetlenségét kívánták. Nagy szerepet játszik végül barátságuk történetében életeseményeik találkozása is, ami főleg abban mutatkozik meg, hogy mindketten csalódást éreztek a szabadságeszmék 1848 után bekövetkezett hajótörése miatt, politikai pályájuk megszakadása pedig közvetlenül vagy közvetve az 1848-as forradalom eseményei nyomán következett be.

A katolikus autonómia

Az autonómia az egyháznak az állammal szembeni bizonyos mértékű önkormányzata és szabadsága, amelyet az állam törvényei biztosítanak. Magyarországon az autonómia kérdésében az 1848-as népképviselői alkotmány sokak szerint egyházellenes intézkedései miatt először Rónay János Csanád megyei követ nyújtott be törvénytervezetet a vallási ügyeket szabályozó 1848. évi XX. törvénycikk tárgyalása kapcsán az egyház függetlenségét és egyenlőségét célzó önkormányzat megalkotásáról. (A probléma elsősorban a király által gyakorolt főkegyúri jogból fakadt, amelyet az állam vindikált magának.) Ez volt a katolikusok első lépése a kidolgozott katolikus autonómia felé. (1848. március 31-én Kossuth Lajos a vallási egyenjogúságról és viszonyosságról címmel törvényt terjesztett be a protestánsok és a görögkeletiek jogainak biztosítására, amelyet az unitáriusokra is kiterjesztettek.¹⁸) A katolikus autonómiát azonban 1848-ban nem dolgozták ki, legközelebb pedig a kiegyezés után Eötvös mint kultuszminister nyilatkozott annak fontosságáról, a protestáns autonómiához hasonló megoldást javasolva.¹⁹

¹⁷ Concha (1918): i. m. 6.

¹⁸ Vö. Keményfy Kálmán Dániel: *Örven év alkotmányos egyházpolitikája*. Esztergom, Buzárovits Gusztáv, 1898. 31.

¹⁹ Vö. Hanuy Ferenc: Katolikus autonómia. In Bangha Béla (szerk.): *Katolikus lexikon*. II. kötet. Budapest, A Magyar Kultúra Kiadása, 1931. 522.

Egy 1867-es levelében Eötvös Simor primást kérte az autonómia kidolgozására. Csanády Sándor általános vallásegyenlőséget követelő interpellációjára válaszolva 1868. június 4-én Eötvös egész programot vázolt fel. A felekezetek közötti teljes egyenlőséget javasolta, a vegyes házasságból született gyermekekre nézve figyelembe vette az egyes közösségek saját nézeteit, és hangsúlyozta, hogy katolikus autonómia nélkül nem lehet teljes vallási egyenlőségről beszélni Magyarországon. Eötvös 1870. április 7-én benyújtotta a képviselőháznak a vallásszabadságról és a vallásfelekezetek egyenlőségéről szóló törvényjavaslatot, azonban azt hamarosan (1871. február 2.) bekövetkező halála miatt nem tárgyalták.²⁰ A katolikus autonómia történetébe jobban nem is mennék bele, érdekes lehet azonban felidézni, hogy Keményfy K. Dániel esztergomi ferences szerzetes, a *Katholikus Hívtudományi Folyóirat* szerkesztője a témában írott könyvében az alábbiakat írja Eötvösről: „Látszott, hogy Eötvös a kereszténység érdekeiért nem tudott felmelegedni, s aki a kereszténységet emberi műnek tartotta, az meggyőződésből nem is emelkedhetett olyan magaslatra, hogy a katolicizmus alkotó szelleme által legyen megszentelve.” Majd pedig: „Igazuk volt azoknak, akik annak idején báró Eötvösről Deák Ferenc előtt oda nyilatkoztak: Eötvös poéta, filozófus, de nem gyakorlati államférfi, magyar államférfi pedig éppenséggel nem.”²¹

Persze éppen Keményfy jegyezte meg, hogy Magyarországon a katolicizmus ellenségei nem annak tanítása miatt szaporodtak meg, hanem mivel a konzervativizmus, és így egyben Ausztria támaszának tekintették azt.²² Eötvös 1867-ben, Montalembert-hez hasonlóan gondolkodva, egyháza megerősítése érdekében kezdeményezte a magyar katolikusok autonómiájának megteremtését. Eszméi és azokból fakadó tervei nemcsak a protestánsok és a szabadgondolkodók, de a konzervatív katolikusok részéről is meg nem értésbe ütköztek. Azokat az összefüggéseket, amelyeket a liberális katolikusok képviseltek, a fősodorbeli katolikusok vagy nem értették, vagy egyszerűen idealista álmodozásnak tartották.

Eötvös 1865. augusztus 24-én Montalembert-hez címzett levelében arról írt, mennyire értékeli az 1863-as malines-i beszédet, amelyben olyan elvekről volt szó, „melyeket egykor bizonyára minden katolikus magáévá fog tenni”. Eötvös célzást tett arra is, hogy az erős pápahű csoportok éppúgy támadták Montalembert-t, mint a vallási kérdésekben indifferens és egyházellenes körök.

²⁰ Vö. Csorba László: *A vallásalap „jogi természete”*. Budapest, ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 1999. 103–119.

²¹ Keményfy (1898): i. m. 135; valamint Concha (1918): i. m. 10.

²² Vö. Keményfy (1898): i. m. 111.

„Régi tapasztalat, melyet Jeromos óta egyházunknak éppen leghűbb fiai tettek, hogy az egyház nevében éppen azokat támadják leginkább, kik annak a legnagyobb szolgálatokat tették” – írta neki. Eötvös reménye nem teljesedett be. Sem 1869-ben – egy 1868. december 15-én Montalembert-nek írt levele szerint a katolikus autonómia létesítésére vonatkozó munkálatokat befejezhetőkné gondolta –, sem későbbi élete során. Eötvös rendezte a két görögkeleti egyház és az izraeliták autonómiáját, de a katolikus önkormányzatot nem tudta megalakítani. Felidézném még néhány mondatát, amelyeket a nemzetiségi törvényjavaslat kapcsán mondott 1868-ban:

„A vallásfelekezetek közt való egyetértés, valamennyi vallásfelekezet szabadsága, a népeknek testvéri egyetértése éppen azon perctől fogva kezdődik, midőn a vallásfelekezetekre nézve ugyanazon elv állíttatott fel, melyet itt a bizottság a nemzetiségekre nézve felállított [...] A vallási eszmék jelenleg is sokkal mélyebb, sokkal nagyobb, sokkal hatalmasabb hatást gyakorolnak a nép kedélyére és jellemére, mint a nemzetiségi kérdés. Ha tehát a szétválásnak és a nyugtalanságnak ilyen, sokkal nagyobb, sokkal hatalmasabb okát megszüntette a szabadság: én bátran várom a szabadságtól ugyanezen eredményt a szétválásnak egy kevésbé fontos és kevésbé mélyen ható okára nézve.”²³

Lord Acton Eötvösről

Eötvös és a liberális katolicizmus történetében egészen más irányba kalandoznék most John Actont érintve, akivel Eötvösnek nem volt személyes kapcsolata. Lord John Acton (1834–1902) angol főnemes volt, akinek élete és eszméi két tartópilléren álltak: katolikus hite és whig liberális politikai meggyőződése alapján fogalmazta meg legfontosabb gondolatait. Életének belső feszültsége és egyben termékeny alkotóereje is e két viszonyítási pont gyakran meglehetősen nehéz összeegyeztetésének kényszeres kereséséből fakadt. Acton történész volt. Történészként az események szövetében a katolikus és liberális alapelvek egybeesésére figyelt. A centralizált politikai hatalommal szemben ébredő gyanúja egyre erősebben, gyakran rögeszmésen kísérté el egész élete során. Mivel katolikus hite miatt a legjobb angol egyetemek elutasították felvételét, családi kapcsolatai révén Münchenben tanult történelmet és katolikus teológiát, Ignaz von Döllinger (1799–1890) vezetésével. Döllinger korának egyik legjobb teológusa és katolikus történésze volt, Európa-szerte megbecsült tudós. Acton őt követve – életének

²³ Eötvös József: A nemzetiségi törvényjavaslatról. In Tökéczki László (szerk.): *Magyar liberalizmus*. Budapest, Századvég Kiadó, 1993. 137–138.

korai szakaszában szinte őt másolva – sodródott az I. vatikáni zsinat idején a pápai tévedhetetlenség dogmáját történeti és politikai alapon elutasító progresszív szárny gondolkodói közé.

Lord Acton a *Rambler* folyóiratban 1861-ben közölt cikkében dicsérte Eötvös *Uralkodó eszméit*, amelyet a demokratikus liberalizmus és a korlátozott hatalom melletti érvek kiemelkedő példájaként emlegetett.²⁴ Acton és Eötvös egyetértettek abban, hogy Európában a centralizáció jelenti a legnagyobb kihívást a szabadságra nézve, és különösen igaz ez a demokráciákban, ahol a többség akarata a centralizált államban uniformizáló hatásánál fogva zsarnoksághoz vezethet. Eötvös figyelmeztetett, hogy a centrális hatalom ellensúlyaként a köztes testületek: az arisztokráciák, az egyházak és a nemzetiségek képesek biztosítani az állam hatalmának korlátozását és az egyéni szabadságot. Ez a megközelítés Acton középkori politikával kapcsolatos észrevételeire emlékeztetett. Eötvös írja: „A középkor legnagyobb zavarai között emelkedett az egyház, melynek oltalma alatt a veszélyeztetett emberiség menedékét találhatá; a rablás alapján fejlődött ki a birtok szociális fogalma, mely az összes újabb társadalom sarokkövéül volt szolgálандó, s mely neki mindjárt kezdetben erősséget nyújtott [...]”.²⁵

Eötvös ezután arról értekezett, hogy jóllehet a 16. században egyházszakadás következett be, az egyház szerepe újra csak megszilárdult akár a katolikus, akár a protestáns országokban, hogy „ismét támpontul szolgálhasson a polgári társadalomnak”. Később ezt olvassuk nála:

„A XVI. század nagy egyházi meghasonlása külsőleg szét tépte a köteléket, mely hajdan a nyugat valamennyi népét egyesítette; egyes népek azóta sebesebben, mások lassabban haladtak; de miután a pápaság az anyagi önkénnyel szemben a szellemi hatalom – bár csupán passzív – ellenállásának jogszerűségét hirdetve, ezen fogalommal a polgári szabadság magvát mindezen népeknél elhintette, ők későbbi fejlődésükben is mindannyian szellemi rokonok maradtak [...]”.²⁶

Abban egyetértettek, hogy az egyén modern szabadságának forrása a kereszténység, modern politikai fogalmaink pedig a keresztény eszmekörből nőnek ki. Azt is megállapíthatjuk, hogy mindketten katolikus nézőpontból tekintik át az európai kultúra fejlődését. A fiatal Acton az erős, független, egyetemes katolikus egyház szellemi és világi hatalmát az egyén szabadságának közvetlen

²⁴ Vö. John Edward Acton: Austria and Hungary. *The Rambler*, 5. (September 1861), 416.

²⁵ Eötvös (1981): i. m. I. 34.

²⁶ Eötvös (1981): i. m. I. 43.

és legerősebb biztosítékának tekintette. Életművének korai szakaszában érzékelhető is a feszültség whig liberális nézetei és a katolikus egyház politikai érdekeit elismerő álláspontja között. Eötvös számára is a kereszténység eszméi jelentették a forrást és az egyén szabadságának biztosítékát, jóllehet politikai elveit soha nem kötötte oly szorosan a katolikus egyház aktuálpolitikai érdekeihez, mint ahogy azt a fiatal Acton tette.

A nemzetiségi eszme Acton és Eötvös írásaiban

Lord Acton a *Nacionalizmus* (1862) című tanulmányában fejtette ki részletesen álláspontját a nemzetiségi eszme és a nemzetiségi mozgalmak történetfilozófiai és politikai szerepéről. Ekkoriban a magyarországi közvélemény hűvös elutasítással fogadta Eötvösnek az *Uralkodó eszmék*ben meghirdetett nemzetiségi programját, mivel abban a magyar nemzetállam megteremtésére irányuló törekvések kritikáját látta. Eközben Anglia közvéleménye a brit birodalmi eszmét fogadta el, így a kontinens nemzeti mozgalmainak értékrendjében a legfőbb helyen álló nemzetállami intézmény kevéssé került a gondolkodás fókuszába. Actonnek a nemzetiségi eszméről, a nemzetállamiság értékeléséről kifejtett gondolatai ugyanúgy kivételt jelentettek tehát a korabeli angol közgondolkodásban, mint ahogy ezt Eötvös esetében is elmondhatjuk Magyarországon.

Eötvös és Acton szövegeiben egyaránt központi szerepet foglal el Ausztria. Ez nyilván természetesnek tűnik Eötvös esetében, hiszen a magyar liberális mozgalom kezdettől fogva arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Habsburg Birodalom léte Oroszország expanzív területi ambíciói és a németiség nagy kulturális tömbje közé szorult magyarság számára szükséges védelmet jelenthet. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményei a liberális vezető réteg egy részében megingatták ezt a meggyőződést. Acton fiatal éveitől kezdve nagy érdeklődéssel tekintett a soknemzetiségű Habsburg Birodalomra. Ausztria katolikus volt, Acton pedig az esetleges német egyesítés vezéralakjának is ezt az országot látta a legalkalmasabbnak. Tudjuk, Acton lelkes híve volt a német egyesítésnek. Ausztriához fűződő viszonya lényeges szempont nacionalizmusról írott tanulmányának értelmezése kapcsán. A tanulmány először a *Home and Foreign Review* első számában jelent meg 1862 júliusában. Acton könyvtára, amelyet ma a *Cambridge University Library* őriz, tucatjával tartalmazza az ebben az időszakban Ausztriában megjelent röpiratokat. Minden bizonnyal Ignaz von Döllinger ébresztette fel tanítványában az Ausztria iránti érdeklődést, hiszen

például már Acton 1850. júniusi Münchenbe érkezését követően, augusztusban Döllinger magával vitte őt Ausztriába, amit később több osztrák út is követett. Nem véletlen tehát, hogy tanulmányában néhány bekezdésben külön is kitér Ausztriára. Érdekes adalék lehet, hogy könyvtárában az Ausztria belső viszonyaival foglalkozó egyik röpirat borítóján Acton kézírásával megtaláljuk *Nacionalizmus* című tanulmányának alap gondolatát: a nemzetiségek a szabadság akadályát jelentik, mivel az egyéni szabadságot kollektív függetlenségként értelmezik. Eötvös nemzetiségi programja a Habsburg Birodalom fenntartásának igényéhez igazodott, Acton pedig elsősorban azért érvelt a nacionalizmus ellen, mert az az egyéni szabadságra nézve jelent veszedelemet. Acton berzenkedett az uniformizmustól, és ez az érzése táplálta a soknemzetiségű állam iránti lelkesedését.

Eötvös Actonhoz hasonlóan bírálta a modern nacionalizmus egyes alaptételeit. A népszuverenitás és a nemzetállami eszme a politikai szabadság és a katolikus univerzalizmus ellentétéként jelenik meg Acton szövegében. Acton kifogásolta, hogy az államhatalom nemzetiségi elv szerinti átszervezése korlátozza az egyén szabadságát, miközben a többség uralma magában foglalja a többségi nemzet uralmát is a többi fölött. Eötvös programja a nemzetiségi eszme volt, miközben javasolta ezen eszme eltávolítását a politikai érdekektől. A nemzetiségi kérdés szempontjából a helyi közigazgatási autonómiák, az oktatás, a nyelvhasználat vagy a vallásgyakorlás szabadsága jelentik a rendelkezésre álló legfontosabb eszközöket. Egy ilyen gondolkodás érvényesülésekor – vélekedett Eötvös – a nemzetiségi eszme és törekvések az állami túlhatalom szükséges ellensúlyai lehetnek.²⁷

Zármegjegyzések

Az *Uralkodók eszmék* befejezésének kezdősorai ezek: „Haladásunk irányát mindig eszméink határozzák meg.”²⁸ John Lukacs visszatérő megjegyzése szerint az eszméinkhez kell igazítanunk a körülményeinket.²⁹ Eötvös így folytatja: „Ha Európa azon államaira fordítjuk figyelmünket, melyek a nyugati kereszténység befolyása alatt fejlődtek, azon feltűnő jelenségre találunk, hogy mindezen államokban

²⁷ Deák Ágnes: Eötvös József és Lord Acton: találkozás a liberalizmus és a nacionalizmuskritika metszéspontján. *Holmi*, 6. (1994), 1. 25–36.

²⁸ Eötvös (1981): i. m. II. 571.

²⁹ Vö. pl. John Lukacs: *Isten velem*. Ford. Barkóczi András. Budapest, Európa Kiadó, 2009. 72.

a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméjéért lelkesültek.” Javaslat az, hogy az államban valósítsuk meg a keresztény polgárosodás eszméit. Ebből a szempontból Eötvös javaslatának akár aktualitása is lehet. De hogy ma mennyiben lehetséges a kereszténység társadalomformáló hatásának érvényesülése, az azt hiszem, nem könnyebb kérdés, mint ha Eötvös korában tettük volna fel azt.

Felhasznált irodalom

- Acta Sanctae Sedis in compendium opportune redacta et illustrata.* Romae, Typis Stereotypis ex Officina S.C. Propaganda Fide, 1865–1908.
- Acton, John Edward: Austria and Hungary. *The Rambler*, 5. (September 1861), 416.
- Bangha Béla (szerk.): *Katolikus lexikon*. II. kötet. Budapest, A Magyar Kultúra Kiadása, 1931.
- Barabási Kun József: Eötvös és Montalembert valláspolitikai eszméi. *Budapesti Szemle*, (1919), 505–507. 151.
- Chadwick, Owen: *A History of the Popes 1830–1914*. Oxford, Clarendon, 1998.
- Concha Győző: *Eötvös és Montalembert barátsága. Adalékok a magyar katolikusok autonómiájának kezdeteihez*. Budapest, Szent István Társulat, 1918.
- Csorba László: *A vallásalap „jogi természete”*. Budapest, ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 1999.
- Deák Ágnes: Eötvös József és Lord Acton: találkozás a liberalizmus és a nacionalizmuskritika metszéspontján. *Holmi*, 6. (1994), 1. 25–36.
- Dempsey, Michael James: *Separation of Church and State in the Works of Félicité de Lamennais and Orestes Brownson*. Lewiston–Queenston–Lampeter, The Edwin Mellen Press, 2008.
- Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. I–II. kötet. Budapest, Magyar Helikon, 1981.
- Erdődy Gábor: *Tradicionális történelmi identitás – modern politikai eszmerendszer*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011.
- Keményfy Kálmán Dániel: *Ötven év alkotmányos egyházpolitikája*. Esztergom, Buzárovits Gusztáv, 1898.
- Lukacs, John: *Isten velem*. Ford. Barkóczi András. Budapest, Európa Kiadó, 2009.
- Tőkéczki László (szerk.): *Magyar liberalizmus*. Budapest, Századvég Kiadó, 1993.